

УДК 347.61(477); 378.147

DOI 10.33244/2617-4154.3(12).2023.123-138

І. В. Чеховська,*д-р юрид. наук, професор**e-mail: kontanta08@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-7030-2456;****М. О. Довга,***здобувачка вищої освіти**другого (магістерського) рівня**Навчально-наукового інституту права,**Державний податковий університет**e-mail: ritadovga@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-9320-0631**

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

У статті здійснено аналіз змісту сімейної медіації та її ролі у вирішенні сімейних конфліктів. Проаналізовано принципи медіації.

Встановлено на основі законодавства, що регламентує правовідносини у досліджуваній сфері, доцільність застосування процедури медіації під час вирішення сімейних спорів, виокремлено обставини, за яких таку процедуру проводити не доцільно. До них віднесено: алко- або наркозалежність однієї із сторін; недієздатність однієї або обох сторін; неприйняття сторонами принципів медіації; випадки, коли якусь із сторін примушують до вирішення спору таким способом; домашнє насильство щодо однієї із сторін; тиск та погрози під час процедури медіації.

Проаналізовано практику розгляду сімейних спорів у суді, визначено її переваги і недоліки. Проведено порівняльний аналіз із розглядом сімейних спорів за допомогою інституту медіації. Проаналізовано стадії медіації та визначено їх особливості.

У роботі значна увага присвячена не лише юридичним, але й психологічним аспектам цієї процедури. Досліджено питання роботи медіатора з дітьми на підставі аналізу практичного досвіду медіаторів і положень ст. 10 Закону України «Про медіацію», яка встановлює загальні підходи до навчання та перекваліфікації медіаторів. Виокремлено вимоги до такої особи: вища юридична освіта; проходження майбутнім медіатором відповідної базової підготовки в Україні або ж за кордоном, що включає не менше 45 годин практичного навчання; знання основ психології.

Окремим аспектом цього дослідження є порівняння сімейної медіації з такими процесуальними процедурами, як врегулювання спору за участю судді та мирова угода.

У роботі проаналізовано акти Верховного Суду, які стосуються примирення сторін у цивільному судочинстві. Здійснено аналіз справ, які були вирішені за допомогою сімейної медіації. Розроблено пропозиції щодо удосконалення законодавства у

досліджуваній сфері, зокрема запропоновано закріпити в Цивільному процесуальному кодексі України обов'язкову попередню процедуру досудового врегулювання спору (медіації) під час вирішення сімейних спорів та встановити правила поведінки медіатора під час виявлення ним у ході процедури медіації домашнього насильства та інших суттєвих порушень прав та інтересів осіб.

Ключові слова: *медіація, сімейна медіація, цивільне судочинство, мирова угода, досудове врегулювання спору, медіатор.*

Метою статті є здійснення аналізу змісту сімейної медіації на основні емпіричних досліджень, практики застосування і законодавства, що регламентує правовідносини у досліджуваній сфері, визначення доцільності застосування процедури медіації під час вирішення сімейних спорів. Порівняння сімейної медіації з такими процесуальними процедурами, як врегулювання спору за участю судді та мирова угода. Розробка пропозицій щодо удосконалення законодавства у досліджуваній сфері.

Постановка проблеми. Не є секретом, що через бойові дії на території нашої держави моральний стан українців значно погіршився. Війна негативно вплинула на всі сфери життя людей. Не оминуло це й сімейні стосунки. Доводиться констатувати, що у нашій країні кількість розлучень усе ще досить велика. Як зазначає Міністерство юстиції України, у період з березня по жовтень 2022 року одружилися понад 169 тисяч пар, а розлучилися – понад 56 тисяч [1]. У 2022–2023 роках розлучення українців пояснюються тим, що більшість сімей зараз проживає нарізно, адже значна кількість чоловіків пішли захищати Батьківщину, а жінки з дітьми виїхали в інші безпечні країни та регіони України. Актуальними є питання вирішення спадкових спорів, проживання дитини з одним із подружжя, поділ майна під час розлучення, питання домашнього насильства та інші проблеми, які не завжди можуть розглядатися у судах.

Звертаємо увагу на те, що законодавче підґрунтя гарантування захисту прав жінок та дітей створено. Йдеться про такі міжнародні стандарти, як: Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок [2]; Конвенція про права дитини [3]; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) [4]; Пекінська декларація та Платформа дій прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року [5]; Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» прийнята від 31 жовтня 2000 року [6]; Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки [7] тощо. Українське законодавство також гарантує такий захист через положення Конституції України [8]; Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9]; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [10]; ст. 161 Кримінального кодексу України тощо [11]. Так, у ст. 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено, що особа, яка вважає, що стосовно неї було застосовано дискримінацію за ознакою статі чи вона стала об'єктом сексуальних домагань або постраждала від насильства за ознакою статі, має право звернутися зі скаргою до: державних органів, органів влади Автономної Республіки

Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суду в порядку, визначеному законом» [10].

Проте зважаючи на об'єктивні і суб'єктивні обставини, не завжди є можливість звернутися до суду. У зв'язку з цим застосування альтернативних способів захисту порушених прав є досить актуальним, особливо під час вирішення сімейних спорів.

На застосуванні медіації під час вирішення сімейних спорів йдеться у таких міжнародних актах, як Рекомендації № R (98) 1 Комітету міністрів державам-членам про сімейну медіацію (прийнята Комітетом міністрів 21 січня 1998 року) [2]; Рекомендації Rec (2002) 10 Комітету міністрів державам-членам про медіацію в цивільному процесі (прийнята Комітетом міністрів 18 вересня 2002 року) [13]; «Керівні принципи для більш ефективного реалізації існуючих рекомендацій про сімейну медіацію та медіацію у цивільному процесі СЕРЕJ (2007) 14» [14] тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці, присвячені дослідженню сімейної медіації та її основним аспектам, є численними. Серед них потрібно виділити дослідження: Н. Л. Бондаренко-Зелінської [15], Н. Крестовської [16], Н. А. Мазаракі [17], М. Я. Поліщук [18] та інших учених.

Окремо питанням саме застосуванню медіації під час вирішення сімейних спорів присвячено праці Г. О. Гаро [17]; А. В. Даниляк [20]; А. Дутко, О. Нагірняк [21]; І. В. Божук, І. В. Чеховської [22; 23; 24] та ін.

Водночас, не применшуючи значення наукових досліджень учених, варто звернути увагу, що окремим процедурним питанням застосування медіації під час вирішення сімейних спорів не приділено належної уваги.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на статистичні дані розлучень в Україні [1], доводиться констатувати, що сімейні спори є поширеним явищем у нашому житті. У юриспруденції їх предметом можуть бути розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини, позбавлення батьківських прав, стягнення аліментів, поділ майна подружжя тощо. На відміну від спорів в інших галузях права пріоритетом у вирішенні сімейних спорів є саме примирення сторін або пошук найбільш оптимального та прийняттого рішення для кожної такої особи. Це пояснюється високим впливом моральних норм на сімейне життя людини. Зазвичай вирішення сімейних конфліктів є болісним і досить неприємним для сторін. Причиною цього є те, що під час судового розгляду таких справ часто впливають особисті та навіть інтимні подробиці сімейного життя. Зменшити психологічний тиск на сторони такого конфлікту та знайти вдале його вирішення допоможе медіація.

З процесуальної точки зору сімейна медіація – це процес, в якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає сторонам, які перебувають у конфліктній ситуації, дійти згоди за допомогою певної техніки ведення переговорів [25, с. 101].

У кожного науковця є власне визначення сімейної медіації [22–24]. Проте усі вони доходять висновку, що важливим завданням медіації є саме досягнення згоди або примирення сторін.

Потрібно звернути увагу на те, що в сімейних конфліктах найбільш постраждалою стороною, зазвичай, є діти. Для них сім'я – це ідеальне середовище для розвитку та

матеріального забезпечення. У житті часто буває, що між молодим подружжям виникають дрібні побутові конфлікти. Саме через небажання чоловіка та дружини обговорювати свої проблеми у нашій країні такий високий відсоток розлучень. Не є секретом, що такі конфлікти негативно впливають на моральний стан дитини та роблять її маніпуляцією для досягнення бажаного результату. У таких випадках для держави та батьків пріоритетним є захист прав дитини та зменшення негативних наслідків такого конфлікту.

У ч. 5 ст. 55 Конституції України [8] йдеться про те, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. У ст. 16 Цивільного процесуального кодексу України [26] законодавцем зазначено, що «сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом; під час складання позовної заяви необхідно зазначити відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися. Порушення цієї норми є важливою підставою повернення позовної заяви» [26]. Саме тому на тлі реформування українського законодавства та приведення його до європейських стандартів 16 листопада 2021 року було ухвалено Закон України «Про медіацію» (далі – Закон). Згідно зі ст. 1 цього Закону медіація – це «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [27]. У ст. 6 цього Закону зазначено, що медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації [27]. Розглянемо ці принципи детальніше. Так, принцип добровільності передбачає, що участь у процедурі медіації є цілком добровільною. Ніхто не повинен бути примушеним до врегулювання конфлікту таким шляхом. Сторони та медіатор також мають право відмовитися від медіації. Участь сторони в медіації не може вважатися визнанням такою стороною вини, позовних вимог або відмовою від позовних вимог. Принцип конфіденційності означає, що медіатор та інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо інше не встановлено законом або якщо всі сторони медіації не домовилися у письмовій формі про інше. Згідно зі ст. 6 Закону України «Про медіацію» [7] конфіденційною потрібно вважати всю інформацію, яка стала відома учасникам цієї процедури; факти, судження, пропозиції та зміст угоди за результатами медіації. Медіатор не може бути допитаний як свідок у справі (провадженні) щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до медіації та проведення медіації. Відповідно до ст. 7 цього Закону принцип нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора пояснюється як «неможливість медіатора суміщати функцію медіатора з функцією іншого учасника медіації в одному конфлікті (спорі); надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо ухвалення рішення за сутністю конфлікту (спору); приймати рішення за сутністю конфлікту (спору) між сторонами медіації; бути представником

або захисником будь-якої із сторін у досудовому розслідуванні, судовому, третейському чи арбітражному провадженні у конфлікті (спорі), в якому він є чи був медіатором. Медіатор повинен бути незалежним від впливу сторін, учасників справи чи державних органів. Медіатор повинен бути неупередженою особою, яка допомагає сторонам конфлікту (спору) здійснювати комунікацію, досягати порозуміння та проводити переговори. Медіатор має право надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів» [27].

Самовизначення та рівність прав сторін медіації означає, що сторони можуть самостійно на власний розсуд обирати медіатора. Сторони медіації самостійно визначають перелік питань, які обговорюватимуться, варіанти врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації, строки та способи її виконання, інші питання щодо конфлікту (спору) та проведення медіації. «Медіація проводиться на засадах рівності сторін. Сторонам медіації має бути надано рівні можливості під час проведення медіації. Зобов'язання медіатора повинні бути однаковими стосовно всіх сторін медіації» [27].

На нашу думку, необхідно також виділити такі принципи сімейної медіації, як: доступність, пріоритет інтересів дитини, обізнаність щодо проведення медіації. Оскільки сімейні конфлікти стосуються не лише подружжя, а й їх дітей та часто приносять їм моральні страждання, варто окремо виділити принцип пріоритету інтересів дитини над іншими інтересами сторін [14].

Зазвичай сімейна медіація є найдивнішою у застосуванні щодо розгляду справ «з емоційним забарвленням», зокрема щодо врегулювання конфліктів між батьками та дітьми, щодо поділу спадщини, сімейного бізнесу, майна, розлучення, поділу прав та обов'язків батьків щодо дітей [24, с. 250].

Проте існують випадки, коли сімейна медіація є недоречною. Так, медіація не застосовується, коли одна із сторін є алко- або наркозалежною; коли хтось із сторін є недієздатним; коли сторони не приймають принципи медіації; коли якусь із сторін примушують до вирішення спору таким способом; коли одна сторона вчиняє щодо іншої домашнє насильство; коли під час процедури медіації застосовуються тиск та погрози.

Процедура сімейної медіації має свої переваги. Це можна побачити на прикладі порівняння сімейної медіації з розглядом сімейних справ у суді.

Потрібно також зазначити, що в медіації є два суттєвих недоліки: вирішення проблеми можливе лише за спільною згодою обох сторін; у разі непередбачених обставин або недобросовісності когось із сторін прийняття та виконання рішення є неможливим.

Таблиця 1 – Порівняння сімейної медіації з розглядом сімейних спорів у суді (переваги медіації)

Критерій порівняння	Сімейна медіація	Розгляд сімейних спорів у суді
Вартість	Оплата послуг медіатора є дешевшою, ніж судовий розгляд, а в деяких випадках проводиться безкоштовно. Вартість сплачується сторонами порівну або за домовленістю. Іноді можливі витрати на юриста та нотаріуса для фіксування ухваленого рішення	Значні витрати для судового розгляду (судовий збір, надання правничої допомоги тощо). Оплата стягується на користь особи, на користь якої було прийнято рішення
Строки	Конфлікт вирішується набагато швидше, але за умови, якщо сторони самі цього прагнуть	Займає багато часу, іноді триває роками
Моральний аспект	Сприяє примиренню сторін, встановлює конструктивний діалог та зберігає стосунки	Тривалий та емоційно складний процес, адже під час судового розгляду відбувається ескалація конфлікту та погіршення стосунків між сторонами
Добровільність участі в процедурі	Сторони самостійно приймають рішення про участь в медіації та про припинення такої процедури	Сторони не можуть відмовитися від позову у деяких випадках
Добровільність виконання рішень	Сторони приймають рішення самостійно і за власним бажанням, а отже, імовірність його виконання є набагато вищою. Таке рішення є оптимальним для обох сторін	Рішення суду є обов'язковим до виконання. Негативні наслідки завжди несе одна із сторін. Результат не завжди передбачуваний. Рішення виконується у примусову порядку, не залежно від того, чи згодні з ним сторони.
Конфіденційність	Медіатор не має права розголошувати інформацію, яку він отримав під час процедури медіації, крім визначених законом випадків чи за домовленістю сторін. Медіатор не може бути допитаний як свідок щодо такої інформації.	Судове засідання, як правило, є відкритим і доступним, що сприяє поширенню такої інформації
Самовизначення та рівність прав сторін	Сторони приймають найоптимальніше для обох рішення самостійно та за спільною згодою	Суд приймає обов'язкове рішення, орієнтуючись на чинні норми законодавства
Вплив третіх осіб	На результат переговорів впливають лише сторони, які є активними учасниками такого процесу	Зазвичай, сторони покладаються на адвокатів та представників, а тому результат рішення залежить від їх професійності та чесності
Статус сторін	Сторони конфлікту мають рівні права та обов'язки. Під час вирішення проблеми враховується думка кожної сторони	Сторони є суперниками. Рішення виноситься лише на користь однієї із них
Безпосередність вирішення конфлікту	Медіація охоплює ширше коло проблем, які можна вирішити за допомогою неї. Сторони мають право вирішити значну кількість проблем за один раз	Під час розгляду справи суд не може вийти за рамки предмета спору

Джерело: складено авторами.

Чеховська І. В., Довга М. О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів

На відміну від звичайних переговорів медіація має чітко визначену структуру. Стадійний характер процедури медіації дає можливість її сторонам, з допомогою медіатора, опрацювати усі розбіжності, які лежать в основі конфлікту, та знайти оптимальні варіанти його вирішення. Незважаючи на це, медіація є досить гнучкою процедурою. Медіаційна процедура складається з послідовних етапів, кількість, назва, змістовне наповнення яких можуть відрізнятися залежно від виду медіації, концепції медіаторської школи, яка здійснювала підготовку медіатора, об'єднання медіаторів, його власного досвіду, стилю та методики роботи. Отже, можна виокремити такі етапи медіаційної процедури [25, с. 103].

Першим етапом сімейної медіації є премедіація або підготовка до основної процедури. Цей етап має на меті встановлення медіатором контакту зі сторонами, підготовку їх до основного діалогу, проведення попередніх індивідуальних зустрічей медіатора зі сторонами спору для визначення причини та усіх аспектів конфлікту, визначення необхідних для обговорення тем, роз'яснення сторонам суті медіації [25, с. 104].

На цьому етапі медіатору важливо зібрати всю необхідну інформацію для подальшого вирішення конфлікту та визначити, чи можна його вирішити за допомогою медіації. Якщо сторони дійшли згоди щодо вирішення спору за допомогою цієї процедури, то ними укладається відповідна письмова угода.

Наступним етапом є саме зустріч сторін із медіатором. Спочатку медіатор проводить загальну зустріч зі сторонами медіації. На цьому етапі він повинен пояснити сторонам конфлікту важливість адекватної поведінки. Це робиться з метою визначення тих аспектів, які є найважливішими для кожного члена сім'ї. Якщо ж у пари є діти, то насамперед беруться до уваги їхні інтереси [25, с. 103].

Потрібно зазначити, що сторони спілкуються не особисто між собою, а за допомогою медіатора. Це дозволяє їм висловити свої почуття і потреби, дізнатися справжні інтереси іншої сторони. Кожен може поставити себе на місце протилежної особи. Такий підхід дозволяє підвищити рівень готовності сторін конфлікту до вирішення проблеми шляхом процедури медіації.

На третьому етапі медіації медіатору необхідно переконатися у тому, що сторони досягли порозуміння і усвідомлюють сутність конфлікту. Медіатор робить висновки, почувши кожну сторону, та приймає рішення про пошук варіантів на умовах кожного учасника процедури. Цей етап проходить у формі як індивідуальних, так і спільних зустрічей [20, с. 57].

Якщо в учасників медіації виникають деякі проблеми і вони не можуть визначитися щодо певних питань, то на цьому етапі вони мають право звернутися до кваліфікованих юристів, психологів, а в деяких випадках і до суду. Особливо це стосується ситуації, коли метою медіації є саме вирішення питання мирного розлучення подружжя, якщо у нього є спільні діти.

Останнім і завершальним етапом медіації є ухвалення рішення та його юридичне оформлення. У цей час укладається угода за результатами такої процедури. Цей документ повинен містити детальний план вирішення конфлікту із зазначенням строків, розподілом прав, обов'язків та відповідальності між сторонами.

Іноді медіація включає ще й додатковий етап – постмедіацію. Це пояснюється тим, що у більшості випадків деякі пункти угоди виконуються одразу після проведення процедури медіації. Якщо умови такої угоди повинні бути виконані в майбутньому, то на цьому етапі обговорюються питання контролю за її виконанням, узгоджується порядок надання сторонам інформаційної підтримки та надається допомога у разі виникнення труднощів під час виконання умов угоди [20, с. 57].

Зустріч під час медіації може бути чотири або п'ять, але це не є правилом. Тривалість їх становить приблизно три години, а дата і час встановлюється самими сторонами. Це також відрізняє медіацію від судового розгляду справи. Іноді така процедура триває місяцями. Такий тривалий період часто зумовлений тим, що виконання деяких умов угоди потрібно контролювати.

Одним із основних питань, з яким звертаються сторони до сімейного медіатора, є саме розлучення. Перед батьками в цей час постає важливе завдання, яке полягає у збереженні комфортного психоемоційного стану своєї дитини та врахуванні усіх її інтересів.

Варто звернути увагу на те, що сімейна медіація – це процес, в якому бере участь уся сім'я, а не лише подружжя. Часто така процедура націлена на відновлення взаємин між партнерами [19, с. 20].

До медіації також можуть залучатися неповнолітні особи, якщо їхні інтереси можуть бути порушені через конфлікт. Розглянемо це питання детальніше.

Робота медіатора з дітьми спрямована насамперед на психологічну підтримку таких осіб під час шлюбнорозлучного процесу та визначення їх основних інтересів. Такі зустрічі проводяться кваліфікованими медіаторами, які мають досвід роботи з дітьми. Як показує практика, такі зустрічі є вирішальними для всієї процедури медіації [19, с. 21].

Пряме консультування дітей під час сімейної медіації проводиться лише за спільної згоди обох батьків. Для них це ідеальна можливість почути, що саме непокоїть їх дитину, та визначити, що для неї є найважливішим. Це спонукає таких осіб до мирного вирішення конфлікту [25, с. 105].

Існують такі форми участі дітей у процедурі медіації: пряме консультування дітей за відсутності батьків (таке консультування відбувається, коли дитина не хоче або боїться сказати батькам про свої побажання, переживання та потреби); участь дитини у медіації разом із батьками (цей спосіб роботи допомагає батькам усвідомити переживання своєї дитини і самим почути те, що є найважливішим і найтривожнішим питанням для неї); участь дитини в медіації як сторони конфлікту (конфлікти поколінь) [25, с. 105].

Робота медіатора з дітьми потребує додаткових знань та умінь. Така особа має пройти додаткове навчання, бути фахівцем у сфері психології та знати біологічні закономірності розвитку дитини. Також потрібно зазначити, що підготовка сімейного медіатора включає не лише повне проходження загального курсу, а й регулярне підвищення кваліфікації такої особи. Таке навчання передбачає освоєння медіатором також таких важливих навичок, як інтерв'ювання та супервізія. Супервізія – це можливість вирішувати складні завдання та будувати гіпотези за допомогою підтримки експертів та

аналізу їх досвіду. Іншими словами, це своєрідне підвищення кваліфікації за допомогою спілкування з досвідченішими колегами. Інтервізія – це самостійне опрацювання та вирішення складних завдань за допомогою набуття власного досвіду та самостійного аналізу отриманої інформації.

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про медіацію» [27] «базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, зокрема не менше 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок. Підготовку медіаторів здійснюють суб'єкти освітньої діяльності. Підготовка медіаторів, крім базової, може включати спеціалізовану підготовку відповідно до програм навчання, розроблених суб'єктами освітньої діяльності. Після проходження базової та/або спеціалізованої підготовки та підтвердження набутих компетентностей видається відповідний сертифікат. До сертифіката, що підтверджує проходження базової та/або спеціалізованої підготовки медіатора, можуть бути включені й інші відомості, визначені суб'єктом освітньої діяльності, що здійснив підготовку. До сертифіката, що підтверджує проходження базової та/або спеціалізованої підготовки медіатора, додається перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей» [27].

Потрібно зазначити, що в нашій країні відсутній інститут примирення сторін. Цивільне процесуальне законодавство встановлює певний строк на примирення осіб під час розгляду справ про розлучення, але це є правом суду, а не його обов'язком. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» зазначає, що «судам слід використовувати надану законом можливість відкласти розгляд справи для примирення подружжя, особливо за наявності неповнолітніх дітей. При визначенні строку на примирення суд заслуховує думку сторін та враховує конкретні обставини справи» [15, с. 63]. Отже, у цьому випадку надання судом строку на примирення може бути визначене з метою затягування розгляду такої справи, що може бути вигідно одній із сторін.

Касаційний цивільний суд Верховного Суду у справі № 442/6319/16 зазначив, що «суди повинні уникати формалізму при вирішенні позовів про розірвання шлюбу, повно та всебічно з'ясувати фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, враховувати наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя, забезпечувати участь у судовому засіданні здебільшого обох сторін, вживати заходів до примирення подружжя» [28]. Проте українське законодавство не встановлює, які саме заходи можуть бути застосовані в такому випадку. Касаційний цивільний суд Верховного Суду встановлює, що для цього необхідно розглядати кожну справу конкретно, а тоді вже вирішувати, яке саме рішення необхідно прийняти.

Крім сімейної медіації, для примирення сторін можуть також використовуватися інститут врегулювання спору за участю судді та мирова угода.

Як показує практика, врегулювання спору за участю судді є досить непопулярною процедурою серед наших громадян. Н. Л. Бондаренко-Зелінська зазначає, що «реальне застосування цієї примирної процедури судьями має поодинокий характер» [15, с. 63]. До того ж така процедура є формалізованою, основні аспекти якої врегульовані процесуальними кодексами. Її проводить суддя, який є посередником у цьому процесі. Вирішення спору побудоване на основі чинних правових норм, а не інтересів сторін [15, с. 63]. Упровадження врегулювання спору за участю судді стало поштовхом до прийняття в Україні інституту медіації.

У статті 49 Цивільного процесуального кодексу України зазначено, що «сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу» [26]. Проте саме на підготовчому засіданні судом з'ясовується, чи бажають сторони спору її укласти. Мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб [26].

Варто зазначити, що мирова угода може бути альтернативою медіації для тих, хто сумнівається в якості виконання угоди за її результатами.

На нашу думку, найоптимальнішим варіантом у сфері вирішення сімейних конфліктів залишається медіація. Розглянемо кілька реальних справ, які вирішилися за допомогою цієї процедури.

«Можливість збереження сім'ї. У родині троє дітей. Чоловік наполягає на збереженні сім'ї, жінка на збереженні тільки батьківських відносин. Складнощі, які виникли, були викликані позашлюбними відносинами чоловіка та викликаними цим ускладненнями в стані здоров'я жінки. Домовилися про тимчасове окреме проживання, умови зустрічі з дітьми та їхньої фінансової підтримки, участь чоловіка в підборі закладів освіти, дитячого виховання, гуртків, домашніх вихователів тощо. Сторони погодилися за потреби повернутися у медіаційний процес для коригування домовленостей» [29].

Отже, з огляду на вищенаведене можемо зробити висновок про те, що деякі важливі рішення для цього подружжя не могли бути ухваленими за допомогою суду.

Наступна справа: *«Розподіл квартири у Києві між вдовою і матір'ю загиблого чоловіка. Розділити квартиру у натурі неможливо. Справа знаходилася у суді, пройшла апеляційну інстанцію. Сторони вигравали справу з перемінним успіхом. Ініціювали медіацію їхні адвокати. Мати постійно проживає в іншій країні. Унаслідок медіації з'ясувалося, що основна причина спору – нез'ясовані стосунки між матір'ю і жінкою померлого чоловіка. Після медіації матір прийняла рішення віддати свою частку квартири своїм онукам за умови збереження за нею прописки у квартирі для отримання пенсії»* [29].

Із цієї фабули можна зрозуміти, що розгляд такої справи у суді є неефективним, адже він не врахував пряму сутність конфлікту. У результаті судового розгляду цієї справи виграла лише одна сторона. Після проведення медіації задоволеними залишилися обидві сторони.

Висновки. Сімейна медіація – це ефективна, багатогранна та гнучка процедура, яка дозволяє сторонам досягти найбільш прийняттого для себе вирішення конфлікту. На нашу думку, Закон України «Про медіацію» досить чітко врегулював проведення такої процедури. З огляду на результати дослідження пропонуємо у Цивільному процесуальному кодексі України закріпити обов'язкову попередню процедуру досудового врегулювання спору (медіації) під час вирішення сімейних спорів. Особливо, це стосується спорів щодо розірвання шлюбу. Також законодавцю потрібно встановити правила поведінки медіатора під час виявлення ним під час процедури медіації домашнього насильства та інших суттєвих порушень прав та інтересів осіб. Потрібно також вжити заходи щодо популяризації такої процедури серед населення нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Україні цього року одружилися майже втричі більше пар, ніж розлучилися. URL : <https://www.unian.ua/society/viyna-v-ukrajini-cogo-roku-odruzhilisya-mayzhe-vtrichi-bilsh-par-nizh-rozluchilisya-12043749.html> (дата звернення: 05.04.2023).
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 05.04.2023).
3. Конвенція про права дитини / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 05.04.2023).
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 05.04.2023);
5. Пекінська декларація та Платформа дій прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text (дата звернення: 05.04.2023);
6. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» прийнята від 31 жовтня 2000 року / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : <https://www.if.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325-zhinki-mir-bezpeka> (дата звернення: 05.04.2023).
7. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-prezentovali-strategiyu-gendernoyi-rivnosti-radi-yevropi> (дата звернення: 05.04.2023).
8. Конституція України / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

10. Про запобігання та протидію домашньому насильству / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

11. Кримінальний кодекс України / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

12. Рекомендація № R (98) 1 Комітету міністрів державам-членам про сімейну медіацію (прийнята Комітетом Міністрів 21 січня 1998 р.) / Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕПЕJ). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf (дата звернення: 06.04.2023).

13. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету міністрів державам-членам про медіацію в цивільному процесі (прийнята Комітетом міністрів 18 вересня 2002 р.) / Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕПЕJ) / URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf (дата звернення: 06.04.2023).

14. Керівні принципи для більш ефективної реалізації існуючих рекомендацій про сімейну медіацію та медіацію в цивільному процесі СЕПЕJ (2007) 14 / Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕПЕJ). URL : <https://rm.coe.int/guidelines-for-a-better-implementation-of-the-existing-recommendation-/16809ede8f> (дата звернення: 06.04.2023).

15. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Врегулювання спору за участю судді: проблеми та перспективи застосування. *Університетські наукові записки*. 2018. № 67–68. С. 62–70.

16. Крестовська Н., Романадзе Л., Барабаш Т. Медіація в Україні: нюанси законодавчого врегулювання. *Юридичний вісник України. Судочинство*. 2017. № 9 (1129).

17. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні: теорія та практика : монографія / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 276 с.

18. Поліщук М. Я. Розвиток та поширення медіації як спосіб вирішення цивільно-правових спорів у межах правової системи Канади. *Право і суспільство*. 2016. № 2(3). С. 67–71.

19. Мирне вирішення сімейних спорів / Гаро Г. О., Спектор О. М., Водоп'ян Т. В., Білик Т. В., Кричина А. В., Стадник С. С., Жидачек Т. М., Бабішена М. Л. Х. : Фактор, 2019. 80 с.

20. Даниляк А. В. Медіація як новітній засіб вирішення сімейних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 56–58.

21. Дутко А., Нагірняк О. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7, № 1. С. 148–152.

22. Суб'єкти приватноправових відносин : монографія / за заг. ред. А. М. Новицького. Ірпінь : УДФС України, 2019. 360, [258–303] с.

23. Чеховська І. В. Альтернативні способи захисту суб'єктивних прав. Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. 428 с.

24. Чеховська І. В., Божук І. В. Перспективи розвитку інституту сімейної медіації в Україні. *Вісник Луганського університету внутрішніх справ*. 2021. Вип. 2(94). С. 246–258.

25. Парнета О., Федик С. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів. *Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право. Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 100–106.

26. Цивільний процесуальний кодекс України / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

27. Про медіацію / Верховна Рада України / Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

28. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30 травня 2019 року у справі № 442/6319/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82119234> (дата звернення: 03.04.2023).

29. Український центр медіації / Офіційний сайт. URL : <https://ukrmediation.com.ua/vrehuliuvannia-sporiv/istorii-z-praktyky/52-korotky-vyklad-istorii/1862-simeina-mediatsiia-zhytlovi-sporu-spadkovi-sporu> (дата звернення: 03.04.2023).

REFERENCE

1. In Ukraine this year, almost three times more couples got married than divorced. URL : <https://www.unian.ua/society/viyna-v-ukrajini-cogo-roku-odruzhilisya-mayzhe-vtrichi-bilshepar-nizh-rozluchilisya-12043749.html> (access date: 04/05/2023).

2. United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (date of application: 04/05/2023).

3. Convention on the Rights of the Child / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (date of application: 04/05/2023).

4. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (date of application: 04/05/2023).

5. The Beijing Declaration and Platform for Action was adopted at the Fourth World Conference on the Status of Women on September 15, 1995 / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text (date of application: 04/05/2023).

6. UN Security Council Resolution 1325 "Women, peace, security" was adopted on October 31, 2000 / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://www.if.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325-zhinki-mir-bezpeka> (date of application: 04/05/2023).

7. Gender equality strategy of the Council of Europe for 2018–2023 / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-prezentovali-strategiyu-gendernoyi-rivnosti-radi-yevropi> (access date: 04/05/2023).

8. Constitution of Ukraine / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of application: 04/05/2023).

9. About ensuring equal rights and opportunities for women and men / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (date of application: 04/05/2023).

10. On preventing and combating domestic violence / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (date of application: 04/05/2023).

11. Criminal Code of Ukraine / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of application: 04/05/2023).

12. Recommendation No. R (98) 1 of the Committee of Ministers to member states on family mediation (adopted by the Committee of Ministers on January 21, 1998) / European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf (date of application: 04/06/2023).

13. Recommendation Rec (2002) 10 of the Committee of Ministers to Member States on mediation in civil proceedings (adopted by the Committee of Ministers on 18 September 2002) / European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf (date of application: 04/06/2023).

14. Guidelines for a more effective implementation of existing recommendations on family mediation and mediation in civil proceedings CEPEJ (2007) 14 / European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL : <https://rm.coe.int/guidelines-for-a-better-implementation-of-the-existing-recommendation-/16809ede8f> (access date: 04/06/2023).

15. Bondarenko-Zelinska N.L. Dispute settlement with the participation of a judge: problems and prospects of application. *University scientific notes*. 2018. No. 67–68. Pp. 62–70.

16. Krestovska N., Romanadze L., Barabash T. Mediation in Ukraine: nuances of legislative regulation. *Legal Bulletin of Ukraine*. Proceedings. 2017. No. 9 (1129).

17. Mazaraki N. A. Mediation in Ukraine: theory and practice : monograph / Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv : Kyiv. national trade and economy University, 2018. 276 p.

18. Polishchuk M. Ya. Development and spread of mediation as a method of resolving civil legal disputes within the legal system of Canada. *Law and society*. 2016. No. 2(3). P. 67–71.

19. Peaceful resolution of family disputes / Garo G. O., Spector O. M., Vodopyan T. V., Bilyk T. V., Krychyna A. V., Stadnyk S. S., Zhidachek T. M., Babishena M. L. Kh. : Factor, 2019. 80 p.

20. Danylyak A. V. Mediation as a new means of resolving family disputes. *Legal scientific electronic journal*. 2018. No. 3. P. 56–58.

21. Dutko A., Nagirnyak O. Mediation as a method of resolving family disputes. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences"*. 2020. Vol. 7, No. 1. P. 148–152.

22. Subjects of private law relations : monograph / according to general ed. A. M. Novytskogo. Irpin : UDFS of Ukraine, 2019. 360, [258–303] p.
23. Chekhovska I. V. Alternative methods of protection of subjective rights. Irpin : State Tax University, 2022. 428 p.
24. Chekhovska I. V., Bozhuk I. V. Prospects for the development of the Institute of Family Mediation in Ukraine. *Bulletin of the Luhansk University of Internal Affairs*. 2021. Issue 2 (94). P. 246–258.
25. Parneta O., Fedyk S. Mediation as a method of resolving family disputes. *Civil law and civil process. Family law. Labor Law. International private law. Commercial law. Economic and procedural law. Actual problems of jurisprudence*. 2021. № 1 (25). P. 100–106.
26. Civil Procedure Code of Ukraine / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (date of application: 04/03/2023).
27. About mediation / Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (date of application: 04/03/2023).
28. Resolution of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of May 30, 2019 in case No. 442/6319/16-ts. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82119234> (date of application: 04/03/2023).
29. Ukrainian Mediation Center / Official website. URL : <https://ukrmediation.com.ua/vrehuliuvannia-sporiv/istorii-z-praktyky/52-korotkyi-vykklad-istorii/1862-simeina-mediatsiia-zhytlovi-spori-spakdovi-spori> (date application: 04/03/2023).

I. V. Chekhovska, M. O. Dovha. Mediation as an alternative way of resolving family disputes

In this article, the authors analyzed the content of family mediation and its role in resolving family conflicts. The principles of mediation are analyzed.

Based on the legislation regulating legal relations in the researched area, the expediency of using the mediation procedure in resolving family disputes has been established, and the circumstances under which such a procedure is not advisable have been identified. These include: alcohol or drug addiction of one of the parties; disability of one or both parties; non-acceptance of mediation principles by the parties; cases when one of the parties is forced to resolve the dispute in this way; domestic violence against one of the parties; pressure and threats during the mediation procedure.

The practice of considering family disputes in court is analyzed, its advantages and disadvantages are determined. A comparative analysis was conducted with consideration of family disputes with the help of the mediation institute. The stages of mediation were analyzed and their features were determined.

In the work, considerable attention is devoted not only to the legal, but also to the psychological aspects of this procedure. The issue of the mediator's work with children was studied based on the analysis of the practical experience of mediators and Art. 10 of the Law of Ukraine "On Mediation", which establishes general provisions on training and retraining

of mediators. Requirements for such a person are defined: higher legal education; the future mediator must undergo appropriate basic training in Ukraine or abroad, which includes at least 45 hours of practical training; knowledge of the basics of psychology.

A separate aspect of this study is the comparison of family mediation with procedural procedures such as adjudicated dispute resolution and settlement agreement.

Acts of the Supreme Court related to reconciliation of parties in civil proceedings are analyzed in the work. An analysis of real cases that were resolved with the help of family mediation was carried out. Proposals were developed to improve the legislation in the researched area, in particular, it was proposed to enshrine in the Civil Procedure Code of Ukraine a mandatory preliminary procedure for pre-trial settlement of disputes (mediation) during the resolution of family disputes and to establish rules for the behavior of the mediator when he discovers during the mediation procedure domestic violence and other significant violations of the rights and interests of individuals.

Keywords: *mediation, family mediation, civil proceedings, settlement agreement, pre-trial dispute settlement, mediator.*

Стаття надійшла до редколегії 15 травня 2023 року